

LAPSEN LEIKIN HAVAINNOINTI JA TUKEMINEN VARHAISKASVATUKSESSA

Noora Heiskanen

Leikki on varhaiskasvatusikäisen lapsen elämässä keskeisellä sijalla ja lapselle luontainen toiminnan ja oppimisen muoto. Varhaiskasvatusta ohjaavat Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (OPH, 2016) korostavat lasten yhtäläistä mahdollisuutta leikkiin sekä leikkiin kannustavaa toimintatapaa keskeisenä osana varhaiskasvatuksen toimintakulttuuria. Varhaiskasvatuksen oppimiskäsityksen mukaan

”Leikki on varhaiskasvatusikäisten lasten oppimiselle merkityksellistä. Se on lasta motivoivaa ja iloa tuottavaa toimintaa, jossa lapset samalla oppivat monia taitoja ja omaksuvat tietoa. Varhaiskasvatuksessa tulee ymmärtää leikin itseisarvo lapselle sekä sen pedagoginen merkitys oppimisessa ja lasten kokonaisvaltaisessa kehityksessä ja hyvinvoinnissa.” (OPH, 2016, s. 20)

Oikeus osallistua leikkiin ja leikkiä on vahva varhaiskasvatuksen järjestämistä ohjaava arvo. Leikki on varhaiskasvatuksen keskeinen toimintamuoto ja muodostaa ison osan lapsen päivästä. Lapsen oikeuteen leikkiä sisältyy aikuisten vastuu luoda leikin mahdollistava ympäristö ja rakenteet varhaiskasvatuksen arkeen (ks. OPH, 2016). Leikkiin mukaan pääsemisessä tukeminen ja leikkitaitojen opettaminen esimerkiksi erilaisia leikkiryhmiä muodostamalla, leikkiympäristöjä rakentamalla ja leikkitilannetta ohjaamalla on osa varhaiskasvatuksessa annettavaa tukea, johon jokaisella lapsella on oikeus välittömästi tuen tarpeen ilmettyä (OPH, 2016).

Systemaattisella ja jatkuvalla havainnoinnilla kerätään varhaiskasvatuksessa tietoa lapsen oppimisesta, hyvinvoinnista, kasvusta ja kehityksestä pedagogiikan kehittämisen tueksi (ks. esim. Koivunen & Lehtinen, 2016). Havainnointi on merkittävässä roolissa myös lasten leikin tukemiseen liittyviä huomioita tehtäessä. Jatkuva ja systemaattinen havainnointi varhaiskasvatuksessa auttaa huomaamaan niin yksittäisen lapsen kuin lapsiryhmän leikin tukemiseen liittyvät tarpeet nopeasti ja avaa mahdollisuuden suunnitella leikin tukemista. Havainnointi voidaan toteuttaa strukturoidulla havainnointimenetelmällä tai vapaasti muistiinpanoja kirjaten useista näkökulmista. Havainnointi voi kohdistua yksittäisen lapsen leikkiin, ryhmien toimintaan tai esimerkiksi koko ryhmän leikeistä nouseviin lapsia kiinnostaviin teemoihin. Leikkitilanteet tarjoavat usein erittäin hedelmällisen paikan myös lapsen taitojen havainnoinnille. Leikkiä havainnoimalla voidaan päästä käsiksi myös

lapsen ajatteluun, näkökulmiin ja mielipiteisiin ja voidaan tukea lasten osallisuutta varhaiskasvatuksen arjessa.

Toisinaan lapsen leikkiä havainnoitaessa lapsen leikistä tai muusta kehitykseen, kasvuun, oppimiseen tai hyvinvointiin liittyvästä asiasta herää erityinen huoli. Kun lapsen haasteita pyritään tunnistamaan ja tukea suunnittelemaan, on tärkeää kartoittaa lapsen tilanne monipuolisesti ja tehostaa myös havainnointia osana tiedon kartuttamista. Havainnointitiedon keräämisen tarkoituksena ei ole ensisijaisesti arvioida lapsen osaamista ja taitoja, vaan ennen kaikkea tarjota paras mahdollinen lähtökohta lapsen tuen suunnittelulle. Vanhempien näkemys ja havainnot lapsen tilanteesta ovat aina keskeisiä. Tarvittaessa yhteistyötä tehdään myös monialaisen yhteistyön tahojen, kuten neuvolan, erikoissairaanhoidon, kuntoutusohjaajan ja/tai terapeuttien kanssa. Keskeistä on myös lapsen oman näkökulman tavoittaminen: mitä lapsi itse ajattelee esimerkiksi leikkitilanteista ja niissä ilmenevistä haasteista, mikä häntä voisi auttaa ja mitä hän itse toivoo. Useiden tahojen havainnot muodostavat moniäänisen näkemyksen lapsen tilanteesta, mikä edesauttaa lapsen tuen toimivuutta (Sandall, McLean & Smith, 2000, p.166).

Leikkitilanteessa ilmeneviä haasteita on muiden lapsen haasteiden tapaan tärkeää lähestyä kahdesta näkökulmasta: tarkastelemalla 1) lapseen ja 2) varhaiskasvatusympäristöön liittyviä asioista (ks. myös Heiskanen, Alasuutari & Vehkakoski, 2018). Leikissä lapsi soveltaa lukuisia taitoja ja tietoja. Haasteet leikkitilanteessa saattavat siis heijastella haasteita jossain lapsen taitoihin tai tilanteeseen liittyvässä asiassa. Leikistä riippuen lapsi tarvitsee leikkiessään sosiaalisia, kognitiivisia, kielellisiä, motorisia, matemaattisia, kulttuurin tuntemukseen ja/tai tunne-elämään liittyviä taitoja ja tietoja. Myös pettymysten sietäminen, neuvottelutaidot, keskittyminen ja tarkkaavaisuuden ylläpitäminen ovat kaikki taitoja, joita leikkiminen enemmän tai vähemmän edellyttää. Lapsen tulee myös leikissä ymmärtää ja tulla ymmärretyksi, joko kielellisesti tai eleitä, ilmeitä, ääntä tai vaihtoehtoista kommunikaatiokeinoa, kuten kuvia, käyttäen. Kuulon tai näön haasteet voivat myös olla osasyynä leikkitilanteessa ilmeneviin haasteisiin. Leikkimiseen liittyy keskeisenä teemana kokemus osallisuudesta ja mukaan pääsemisestä, joiden puuttuminen saattaa vaikeuttaa tai estää leikin syntymisen. Näiden kaikkien havainnointi osana leikkitilanteisiin liittyvien haasteiden kartoittamista on tärkeää (ks. Koivunen & Lehtinen, 2016).

Myös varhaiskasvatuksen järjestämiseen ja arjen käytäntöihin liittyvät asiat saattavat näyttäytyä lapsen tuen tarpeina (ks. myös Heiskanen, 2018). Esimerkiksi viittomakielisen aikuisen puuttuminen ryhmästä voi tehdä osallistumisen mahdottomaksi viittomakieliselle lapselle. Samoin esimerkiksi korkeat kynnykset tilojen välillä voivat tehdä pyörätuolia käyttävän lapsen itsenäisen liittymisen toisessa huoneessa alkavaan leikkiin mahdottomaksi. Myös esimerkiksi ryhmän

vuorovaikutustavat (esim. käytetäänkö kuvallista/visuaalista tukea vai pelkkää sanallista ohjetta) ja rutiinit vaikuttavat lasten mahdollisuuksiin oppia ja osallistua ryhmässä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (OPH, 2016) kuvaavat tärkeänä, että ”henkilöstö tunnistaa leikkiä rajoittavia tekijöitä ja kehittää leikkiä edistäviä toimintatapoja ja oppimisympäristöjä” (s.29). Useat leikkiä rajoittavat tekijät liittyvät toimintakulttuuriin: millä tavalla leikille annetaan aikaa ja tilaa, miten leikkiä rajoitetaan esimerkiksi säännöillä ja sallitaanko lasten leikkien ja osallistumistapojen moninaisuus, kuten äänekkäät ja vauhdikkaat leikit. Tuen tarve on näin ollen usein lapsen yksilöllisen tilanteen ja ympäristön summa (ks. Heiskanen, Alasuutari & Vehkakoski, 2018; Heiskanen, 2018). Koska tuen tarve on lapsen tilanteen sekä ympäristön summa, tulee myös leikkimiseen liittyviä haasteita havainnoitaessa huomio kiinnittää lapsen taitojen ja toiminnan lisäksi myös ympäristöön. Leikkiä havainnoitaessa voidaan tarkastella esimerkiksi seuraavia asioita (mukaillen Heiskanen, 2018):

- Millaisia haasteita leikissä ilmenee?
- Miten lapsen leikkikavereiden (esim. vieras vs. tuttu leikkikaveri) tai leikkiryhmän koon (pieni vs. iso ryhmä) muuttuminen vaikuttaa haasteiden ilmenemiseen?
- Ilmeneekö haasteita enemmän tiettyyn aikaan (esim. aamu, iltapäivä, ennen ruokailua, juuri heränneenä) tai tietyssä paikassa (esim. meluisat vs. rauhallisemmat tilat, ulkona vs. sisällä)?
- Miten tuki (esim. kuvien käyttö, läsnäolo, sanallinen ohjaaminen, leikin mallintaminen) vaikuttaa haasteiden ilmenemiseen?

Leikin tukemisen tavoite on, että jokaisella lapsella on mahdollisuus leikkiin osallistumiseen ja osallisuuteen riippumatta esimerkiksi tuen tarpeesta, vammaisuudesta, kulttuuritaustasta tai käytetystä kielestä (ks. myös OPH, 2016, s.39). Tämän takaamisessa aikuisen tuki ja osallistuminen lasten leikkiin tarpeen mukaan on avainasemassa. Koska leikkitalanteessa ilmenevät haasteet syntyvät osana ympäröivää varhaiskasvatuksen toimintakulttuuria, tulee myös lapsen tukemisessa ottaa huomioon lapsen yksilöllisen tukemisen lisäksi myös ryhmän ja toimintakulttuurin tasot (ks. tarkemmin Heiskanen, 2018).

Pohjan kaikelle tuelle muodostaa vahva yleinen pedagogiikka ja lapsen varhaiskasvatusryhmän yleisten toimintatapojen aktiivinen kehittäminen lasten tarpeiden pohjalta. Lapsen varhaiskasvatusryhmän yleisten toimintatapojen kehittäminen voi leikin tukemisen näkökulmasta tarkoittaa esimerkiksi erilaisten leikin ohjaamisen menetelmien, kuten leikinvalintataulujen tai leikkikaverin valinnan tapojen käyttöönottoa. Henkilöstön sijoittuminen tiloihin ja osallistuminen leikkeihin niitä ohjaten on myös osa ryhmän toimintatapojen suunnittelua ja yleistä pedagogiikkaa (ryhmän toimintatapojen suunnittelusta, ks. Heiskanen, 2018). Tämän lisäksi voidaan toteuttaa

(pien)ryhmissä lapsen tarpeiden pohjalta suunniteltua yksilöllisempää tukea. Tämä voi pitää sisällään esimerkiksi pienryhmässä toteutetun jakson tiettyä menetelmää soveltaen (esim. kuvituettu leikki, vuorovaikutusleikki). Tärkeää on usein myös suora yksittäisten taitojen opettaminen silloin, kun huomataan leikki-tilanteissa ilmenevien haasteiden taustalla vaikuttavan taitoihin liittyvät asiat.

KIRJALLISUUTTA

Heiskanen, N., Alasuutari, M. & Vehkakoski, T. (2018). Positioning children with special educational needs in early childhood education and care documents. *British Journal of Sociology of Education*.

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01425692.2018.1426443>. Viitattu 23.8.2018.

Heiskanen, N. (2018). Tuen prosessit ja lähtökohdat. Teoksessa P. Pihlaja & R. Viitala (toim.) *Varhaiserityiskasvatus*. Jyväskylä: PS Kustannus. Painossa.

Koivunen, P.-L. & Lehtinen, T. (2016). Kasvu kiikarissa. Havainnoinnin käsikirja varhaiskasvattajille. Jyväskylä: PS Kustannus.

Opetushallitus (2016). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Opetushallitus: Määräykset ja ohjeet 2016: 17.

https://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf . Viitattu 23.8.2018.

Sandall, S., McLean, M. E. & Smith, B. J. (2000) DEC Recommended Practices in Early Intervention/Early Childhood Special Education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED451662.pdf>. Viitattu 21.8.2018.